

Et annerledes Norge uten Luther?

Av biskop Bernt Eidsvig Can.Reg. Først publisert i tidsskriftet Minerva, nr. 1/2012

– Ville Norge ha vært anderledes om Danmark-Norge ikke hadde fulgt Luther? lyder et noe umulig spørsmål Minervas medredaktør Torbjørn Røe Isaksen har stilt meg.

Norge ville sikkert ha sett ganske anderledes ut uten den lutherske reformasjon, men historisk spekulasjon er en farlig og upresis øvelse. Da kristningsverket ble ført til sin avslutning i løpet av det 11. århundre, eksisterte ikke konfesjonell tenkning. Det fantes en liturgisk og kirkerettslig forskjell mellom vest og øst i Europa. Denne medvirket til et brudd mellom Roma og Konstantinopel i 1054, men bruddet hadde for det meste med politikk og mentalitet å gjøre. Dogmatiske forskjeller ble riktignok konstruert senere; store ble de aldri.

Det fantes også forskjellige teologiske og filosofiske skoler, som kunne ha sine alvorlige, ja bitre oppgjør seg imellom. En fragmentering av kirken pga. teologisk uenighet var imidlertid ikke aktuell fra oldkirkens kjetteroppgjør til reformasjonen. Konsilene tok stilling til prinsippene; paven, provinsialkirkelige synoder og biskopene hadde stort sett den autoritet som var nødvendig for å opprettholde kirkens enhet. Motpaver fantes i flere lengre og kortere perioder, men dette hadde lite med teologi å gjøre, snarere med politiske maktspill og personlige ambisjoner.

Vi kjenner til kraftige teologiske brytninger mellom den augustinske tradisjon og skolastikken. Det prektige Verduner-alter i Klosterneuburg (ferdigstilt i 1181), det abbedi jeg tilhører, ble ikke bestilt for kunstens skyld, men for teologiens. Da gjaldt det å forsvare Augustin mot den skolastiske teologi som var i ferd med å vokse seg sterk noen få kilometer unna i Wien. Det skjedde et betydningsfullt generasjonsskifte den gang, men hverken Augustin eller høyskolastikkens Thomas Aquinas er blitt uaktuelle i århundrenes løp. Begge vil de til tidenes ende inspirere teologer og filosofer så vel som det jevne kristenfolk, uten at man må velge mellom dem.

Dersom slike brytninger i teologien ikke hadde funnet sted, ville kirken være blitt statisk og tilbakeskuende. De teologiske oppgjør har sin egenverdi. Hver generasjon kristne stiller sine spørsmål. Sett på avstand kan spørsmålene synes minst like viktige som svarene.

Martin Luther (1483–1546) var en katolsk reformteolog av augustinsk pregning, og gjennomgikk en lang utvikling. Han skulle bli noe annet og noe nytt. Hans viktigste spørsmål var: Finnes det en nådig Gud?

– Det eneste som interesserer oss ved reformasjonen, er Luthers karakter, og det er også det eneste som virkelig har imponert mengden. Alt annet er bare noe rot som ennå faller oss til byrde hver eneste dag, lyder protestanten Goethes dom over reformasjonen. Dette er nok ikke en rettferdig dom, men Goethes fremhevelse av Luther kan forsvares.

Konsekvensen av Luthers utvikling og de romerske mottrekk ble et nytt kirkesamfunn under fyrster og kongers autoritet, noe ingen egentlig hadde ønsket. Fra denne tid av er kristenheten delt opp i konfesjoner. En rekke kirkedannelser fulgte den lutherske, og de fleste av disse har vært splittet igjen senere. Den katolske kirke ble, til tross for sine iherdige protester, fra denne tid av også oppfattet som en konfesjon blant flere. Konfesjonalismen ble fastlåst i den katolske motreformasjon og i den lutherske ortodoksi. Hvis det skjedde noen gjensidig berikelse gjennom kontroverser og mistenkeliggjørelse, var det høyst utilsiktet. En omfattende positiv utveksling av teologiske synspunkter ble endelig mulig i det 20. århundre med Den økumeniske bevegelse og Det annet vatikankonsil.

For det norske folk kom reformasjonens innføring i 1537 uforberedt. I motsetning til Danmark var det tidligere ingen nevneverdig luthersk innflytelse hos oss. Én ting er å proklamere en lov, en ganske annen er å få et folk til å skifte lojaliteter. I Norge forandret folks trosforestillinger seg meget langsomt, og den passive motstand mot den nye lære og liturgi var seig.

Vi kan imidlertid spørre hva Norge tapte og vant i 1537; jeg holder meg stort sett til hva jeg mener vi tapte. Foruten den guddommelige holdes Den katolske kirke oppe av to kraftige bærebjelker: den universelle og den lokale. Kirken er verdensomspennende, og skal i vesen være den samme i alle kulturer. Kirken har et overhode på jorden, Romas biskop, og den har som sin høyeste instans et konsil, som består av alle biskoper som er i enhet med Roma. Bibelen er alle steder Den hellige skrift, og evangeliet er både mandat for og hovedinnholdet i forkynnelsen.

Uttrykksmidlene i forkynnelsen er imidlertid forskjellige pga. sprog og kultur, og må tilrettelegges slik at budskapet kan bli forstått og troen levende. I parentes kan tilføyes at Den katolske kirke har påført seg selv stor skade ved en hang til å imitere det romerske som et uttrykk for rettroenhet; et eksempel på dette er den feilslåtte misjon i Kina, hvor andre misjonærer ødela for jesuittenes inkulturasjon. Den katolske kirke i Norge hadde gjennom århundrene funnet norske uttrykksmidler for det universelle, og norsk kirkehistorie er særlig spennende fordi reformasjonen ikke bare hadde et religionspolitisk mål; den ble en del av avviklingen av det norske rike og ekspansjonen av det danske. Godt og vel tre hundre år senere skrev A.O. Vinje:

Det som hugdreger «Dølen» mot Katholikerne, er ikki Trui, men det er, at dei her i Norig hava haldet seg til Landsens Maal, for sovidt det gjekk an for Latinen deira. Soleis sees det af «Diplomatarium [Norvegicum]», at den siste «katholske Erkebisp» Olaf Engelbrechtson skreiv Norsk, medan Geble Pederson, hans lutherske Motstandara, skreiv Dansk. Den sidste norske Stytta vard rivi ned med Engelbrechtson'en.

Ved reformasjonen forsvant de norske klostre og kirkens sosiale institusjoner. Domkapitlene ble oppløst, og kirkens eiendom og midler ble konfiskert. Erkebiskopen, som ledet riksrådet, oppgav motstanden, og begav seg til De spanske nederland med kronregaliene i bagasjen. Hans håp var en gang å bruke dem til å krone en katolsk konge i domkirken i Nidaros, men hans død i 1538 satte en slutt for slike ambisjoner.

Embedsmenn, utnevnt og avhengige av Kongen, overtok etter en geistlighet som var norsk, og kalt av norske domkapitler, klostre og biskoper. Dansk ble etterhvert innført som liturgi og -prekensprog. Folkefromheten ble hjemløs i kirkene. Jomfru Maria og Olav var ikke hellige, het det seg fra 1537, og deres forbønn skulle ikke søkes. Katekismen erstattet andaktene. Bjørnstjerne Bjørnson formulerer dette med dyp patos:

... At det var unyttig at be hellig Olav hjelpe dem hos Gud. Ja det var synd. Hellig Olav og jomfru Maria blev utjaget av landet, deres kirker vanhelliget og ranet, ofte ødelagt. De maatte vel føle det som om de selv var gjort utlæg. Olav den helliges land uten Olav, det maatte for de fleste være, som landet var bestemt til at dø. Hjertet var skaaret ut av det.

I Norge som i Irland og Wales rammet reformasjonen både folk og kultur uforberedt; den nye kirke ble støttet av og støttet selv en fremmed kongemakt. På tysk, engelsk og dansk grunn kunne reformasjonen appellere til folk i deres kongetroskap og nasjonalfølelse. Slik var den reformatoriske begynnelse i Norge lite egnet til å skape nasjonal begeistring.

Med reformasjonen mistet også kirken sin universelle karakter. Kirken ble dansk-norsk. Statens religiøse makt ble ikke balansert fordi det ikke lenger eksisterte en uavhengig kirke. Det fantes ingen appellinstanser utenfor Danmark-Norge, og den akademiske betydning av de store utenlandske universiteter forsvant. Der var mange av prestene utdannet i katolsk tid. Norge ble isolert åndelig sett og avhengig av intellektuell formidling via Danmark. Både den universelle og den nasjonale bærebjelke var blitt hugget over.

Reformasjonen i Norge var altså en langsom prosess, og det er vanskelig å si når det lutherske tankegods seiret i nordmenns hjerter. Det gikk 298 år fra 1537 til den siste valfart til det undergjørende krusifiks i Røldal i 1835, da den ble oppdaget og stoppet av sognepresten. På dette tidspunkt kan vi imidlertid bare snakke om reminisenser av katolsk tro, særlig i isolerte deler av innlandet. Norge stod endelig på sikker protestantisk grunn. Pietismen og haugianismen gav folkefromheten solid næring. Katekisme og salmevers var allemannseie, og den dansk-norske bærebjelke holdt alene det kirkelige byggverk oppe med Luthers lille katekisme, Den augsburgske bekjennelse og de tre oldkirkelige trosbekjennelser som læredokumenter i fundamentene.

Mens Den katolske kirke sterkt betoner at vi er sammen på vei mot Guds rike, ja omsluttet av det i vår gudstjeneste og i sakramentene – også at vi er en del av den kirke som allerede står for Guds åsyn – er den lutherske hva Einar Molland i sin Konfesjonskunnskap (Oslo 1961) kaller en «personlighetsreligion». Dette har med Luthers egen personlighet å gjøre, og vi tenker på ham der han stod alene med sin samvittighet ved riksdagen i Worms. I fortsettelsen av dette følger den frihet som Luther verdsatte så høyt, «frihet fra loven, frihet fra ytre kirkeautoritet, frihet overfor tradisjonen og endog frihet fra Skriften» (Molland). Slik blir en luthersk kristen en noe ensom person på sin vei mot Gud. Heri ligger vel både svakheten og styrken i den lutherske tradisjon.

Mens Den katolske kirke kan justere og presisere sin lære ved anerkjente autoriteter, paven og konsilene, har den lutherske kirke ikke denne mulighet. Autoritetene er uforanderlige: Bibelen, trosbekjennelsen, læreskriftene, Luthers og reformasjonsfedrenes skrifter. Når avstanden i tid og sprog blir stor, og menneskenes viktigste spørsmål har forandret seg, hva gjør man da? Den norske kirkes biskoper, kirkemøte og lærenevnd har en meget begrenset autoritet. Det finnes heller ikke noe luthersk konsil eller et annet overnasjonalt organ som kan bidra med myndige svar der hvor lærestrid truer kirkens enhet og samhold.

Det er en utbredt forestilling at katolisismen er autoritær i lærespørsmål, særlig de som har med seksualetikk og medisinsk etikk å gjøre. For moderne nordmenn kan det være vanskelig å forstå at Den katolske kirke ikke vil være demokratisk og lærer om seg selv at den ikke har frihet til å si og gjøre annet enn hva Gud vil. Mens Den norske kirke ønsker et begrenset demokrati og en demokratisk forfatning – for ikke å nevne hva norske politikere foreskriver den – vil heller ikke den kunne sette treenighetslæren eller Det nye testamentes kanon til votering. Jeg husker at biskop Per Lønning for mange år siden ble spurt om kirken skulle være demokratisk, og repliserte at den er et teokrati, det vil si styrt av Gud. Dette svarer ganske godt til Den katolske kirkes selvforståelse; Lønning viser at tanken heller ikke er fremmed blant lutheranere. Dogmer, kirkens vesen og etiske verdier kan ikke legges ut til uravstemning; vi må så langt vi kan, søke Guds stemme i dette, og adlyde den. Er det mulig?

For en katolikk er dette et spørsmål om sammen med hele kirken å søke Guds vilje. Uadskillelig forbundet med troen er vissheten om at Gud ikke vil noe som skader oss. Derfor vil vi bevisst la egen vilje og meninger vike hvis det skulle komme til en konflikt mellom det Gud vil og det vi vil. Kampen mellom egenviljen og Guds vilje er noe enhver kristen vil kjenne til, likeledes den erfaring at det går meg – og andre – bedre når jeg gjør som Gud vil.

Langt på vei er vi hjulpet av de autoriteter vi har med oss fra kirkens tidligste tid: Bibelen, trosbekjennelsen, dogmene, konsilenes beslutninger, naturretten ... Allikevel finner vi ikke svar på alle spørsmål, og vi tør ha mot til å innrømme at vi ikke alltid vet hva Gud vil ned til den minste detalj. De som hevder å vite det, må regnes med blant de falske profeter. Vi er også overbevist om at kirken igjennom sitt liv med Gud vokser i erkjennelse. «Men når han kommer, Sannhetens ånd, da skal han føre dere frem til hele sannheten,» sa Jesus til disiplene skjærtorsdag (Joh. 16, 13). Dette skjer ikke i et øyeblikk, men i kirkens liv igjennom hele dens historie, nutid og fremtid.

Det er gått 475 år siden reformasjonen i Norge. Den katolske kirke var forbudt frem til 1843, og fra denne tid av har vi vært til stede med små menigheter og institusjoner i en del byer. De troende er utlendinger eller konvertitter og deres etterkommere. I 1900 var det 2000 katolikker i

landet; i 1940 var tallet vokst til 3000, i 1990 til drøyt 28.000. Først med EU-utvidelsen i 2004 ble veksten dramatisk. Det er registrert over 100.000 katolikker i Norge (januar 2012), og ut fra innvandringsstatistikken ser vi at det må være minst 100.000 til, hvis navn og personnummer vi ikke kjenner. Vi er blitt en kirke med et stort flertall av østeuropeere, asiater og latinamerikanere. Derfor fremstår vi heller ikke som en «norsk» katolsk kirke, men det er få land i verden hvor den universelle kirke er så tydelig til stede. Mens Den norske kirkes preg er entydig norsk, er vi av blandet bakgrunn. – Den som vil bli kjent med katolisismen, gjør klokt i å begynne med sin lokale menighet. De aller fleste katolikker klarer seg udmerket uten detaljkunnskap om Vatikanet.

Vi kan trygt si at Den katolske kirke har et problem med norske media; det er til og med mulig å si at problemet er gjensidig. Nyhetsbildet er preget av pavelige uttalelser, gjerne ledsaget av bilder fra kompliserte seremonier i Roma. Det som gjengis, er gjerne – for norske forhold – kontroversielle utsagn, særlig om seksualmoral, skilsmisse, abort, prevensjon, eller det dreier seg om overgrepssaker. Inntrykket kan lett bli av en kirke som lever i fortiden og som ledes av gamle menn, eller en konspirasjon av gamle menn, som det ofte også antydes. Det er sparsomt med andre nyheter fra Vatikanet, delvis fordi de kan være vanskelige å forstå eller synes uaktuelle. Og Sverre har muligens en vedvarende hang til å tale Roma midt imot?

Den katolske kirke kan bedømmes ut fra sine svakheter og tilkortkommelser, ja den vedstår seg at den på det menneskelige plan kan feile og være svak. Allikevel håper jeg at selv den mest kritiske iakttager kan se at tilkortkommelse ikke er alt. Jeg betoner at det viktigste Den katolske kirke gjør, er å stille spørsmålet: Hva vil Gud? Og den lever etter de svar den mener Gud gir. Mange tolker svarene som daterte og usympatiske, men vi er her mentalt langt borte fra den nordiske individualisme og den lutherske personlighetsreligions ståsted. Imidlertid kan ikke spørsmålet bli uaktuelt for noen som kaller seg kristen; forskjellen blir om de søker individuelle eller felles svar.

Det er nok meget enklere for media å kommentere Den norske kirke. I likhet med vårt samfunn forøvrig har den forandret seg raskt. Den har vanskelig for å tale med én røst, så kan man velge hvilke autoriteter man ønsker. Politikerne har satt en demokratisk agenda for den, samtidig som de selv ikke har problemer med å se stort på det kirkelige votum f.eks. ved bispeutnevnelser.

Det er ikke mer enn 40 år siden straffebestemmelsene for samboerskap («konkubinataragrafen») og homoseksuelle handlinger ble opphevet i Norge. Disse representerte en anakronistisk sammenblanding av lovgivning og etikk, med Den norske kirkes seksualmoral som begrunnelse. Såvidt jeg vet, har Den norske kirke ikke forandret sin lære, men i den offentlige debatt kan det virke som om denne er like foreldet som de opphevede paragrafer. Svakheten kan være et manglende skille mellom lære og sjelesorg. Det første dreier seg om prinsipper, det annet om det enkelte menneskes liv.

Både Den norske kirke og Den katolske er forpliktet til å komme med et korrektiv til samfunnsdebatten, hva enten det dreier seg om humanitære spørsmål, etikk eller lov. Biskop Ole Chr. Kvarme var blant dem som forsøkte dette i debatten om ekteskap mellom personer av samme kjønn. Han fremhevet de tradisjonelle prinsippers verdi ut fra ekteskapets historie og naturgitte funksjon, også ut fra de læremessige forpliktelser i skrift og bekjennelse; han resonerte som det samlede bispekollegium hadde gjort inntil for noen få år siden. Jeg tror også han talte på vegne av de fleste kristne. Som ansvarlig kirkeleder kunne biskopen ikke ha uttalt seg anderledes enn han gjorde.

Stortinget kan forandre ekteskapsloven ut fra politiske vurderinger, men Oslo biskop kan ikke forandre den evangelisk-lutherske kristendom. Debatten ble emosjonell; Kvarme ble helt uberettiget hengt ut som motstander av de homofile, og det er noe ganske annet enn å være imot en radikalt ny definisjon av ekteskapet. Ved denne korsvei var det mange i politikk og media som bevisst overdøvet det kirkelige korrektiv; de var irritert, for de ideologiske konklusjoner var allerede trukket.

Jeg er vokst opp i Den norske kirke, og har frimodighet til å si at jeg skylder den meget, fra søndagsskolen og KFUM-speideren til Universitetets teologiske fakultet. Som katolsk biskop har

jeg mine hyppige gjensyn med den. De er nesten utelukkende positive. Offisielt avviser den begrepet den gode vilje som uluthersk, men jeg tør innvende at den preges av nettopp dette. Fra 2014 blir noen av båndene til staten klippet over. Jeg håper dette blir til velsignelse og styrke.